

УДК 159.922.1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ РАНЬОГО ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Палій В. С., Гранкіна А. О.

Робота присвячена дослідженню особливостей гендерної поведінки та гендерних настанов у осіб раннього підліткового віку. В роботі представлено теоретичний огляд класичних та сучасних наукових поглядів на питання гендеру. В ході проведеного дослідження здійснено аналіз структурних особливостей параметрів маскулінності та фемінінності у структурі статево-рольової сфери особистості підлітків. Досліджені та проаналізовані особливості гендерних настанов осіб раннього підліткового віку. Описано зв'язок між статево-рольовими особливостями досліджуваних та типом їх гендерних настанов відносно до протилежної статі.

Ключові слова: гендерна поведінка, гендерні настанови, статево-рольова сфера особистості, гендерна ідентичність.

The study is dedicated to investigation of peculiarities of gender behavior and gender attitudes in early adolescence. In the work represented a theoretical overview of classical and modern scientific views on the gender issue. There were analyzed structural characteristics of masculinity and femininity parameters in the personality's sex-role sphere of adolescents. The features of young adolescents' gender attitudes had been investigated and analyzed. There was described a link between gender peculiarities of participants of the study and the type of their gender attitudes.

Keywords: gender behavior, gender attitudes, personality's sex-role sphere, gender identity.

Робота посвящена исследованию особенностей гендерного поведения и гендерных установок лиц раннего подросткового возраста. В работе представлено теоретический обзор классических и современных научных взглядов на вопрос гендера. В ходе проведённого исследования осуществлён анализ структурных особенностей параметров маскулинности и фемининности в структуре полоролевой сферы личности подростков. Исследованы и проанализированы особенности гендерных установок лиц раннего подросткового возраста. Описано связь между полоролевыми особенностями исследуемых и типом их гендерных установок по отношению к противоположному полу.

Ключевые слова: гендерное поведение, гендерные установки, полоролевая сфера личности, гендерная идентичность.

Постановка проблеми. Гендер особистості є тим конструктом, який значною мірою впливає на розуміння людиною себе та оточуючого світу. Кожен народжується представником тієї чи іншої статі та з дитинства засвоює заздалегідь визначені суспільством гендерні ролі. Поняття «чоловічого» та «жіночого» завжди присутнє у бесіді, гуморі, конфлікті та повсякчас застосовуються для пояснення будь-яких форм поведінки. Гендер є настільки глибоко вбудованим в систему вірувань та світогляд кожного суспільства, що

сприймається як абсолютно природне та зрозуміле явище.

У сучасному світі, особливо серед молоді, спостерігається тенденція відходу від типових жіночих чи чоловічих ролей. Нова хвиля феміністичних настроїв, яка стає все більш популярною в Україні, трактує не тільки гендер, а й стать як соціально визначене явище, адже не завжди самосприйняття людини визначається суто біологічними бінарними параметрами [2]. Фактично наразі відбувається жорстка ревізія поглядів, ставлень, регламентованих шаблонів поведінки, які підводять до ідеї множинності статей. Такий гендерний релятивізм, на думку О. С. Кочаряна, призводить до плутанини [11].

Проте, основний фокус знаходиться на проблемі співвіднесення чоловічого та жіночого, яка і породжує безліч гендерних ролей. У даній дихотомії також відбувається зміна настанов. Так, жінки сьогодні стають все більш активними, відверто заявляють про власні амбіції, орієнтовані на досягнення, меншою мірою цікавляться суто сімейними та домогосподарськими інтересами. Сьогодні часто можна побачити, що типова жіночка гендерна роль (яка фактично не мала соціально прийнятних альтернатив ще кілька десятиліть тому) піддається жорсткій критиці та дискредитації. Традиційне «чоловіче» у даній війні за «свободу вираження» так само губиться, воно втрачає свої типові риси, частково переймає риси жіночності. Ідеї боротьби із гендерними стереотипами сьогодні набувають все більшої популярності. Багато відомих серед молоді освітніх платформ читають курс з основ гендерної етики, який знаходиться на перетині соціології, філософії та психології. В книгарнях з'являється все більше літератури, присвяченої гендерній тематиці. Поступово серед молоді шириться думка, що відповідати загальноприйнятним гендерним стандартам – це не бути прогресивним. Як результат, формується відповідне інформаційне поле, в якому зростає молоде покоління, а подібні зміни можуть істотно впливати на специфіку статево-рольових проявів сучасних підлітків. Рамки традиційних гендерних ролей поступово стираються, а отже ми стаємо свідками суттєвих змін у світосприйнятті, ідентичності та поведінці молодих людей.

Тому, зважаючи на описані вище інформаційні тенденції, вважаємо, що вивчення гендерних моделей поведінки та настанов у сучасних підлітків є особливо важливим та своєчасним.

Огляд останніх досліджень. Гендерна ідентичність, хоча й має в основі статеву диференціацію, формується під впливом численних історичних та соціокультурних факторів конкретного середовища. Гендерна поведінка індивіда підлягає соціальній оцінці: несумісна з очікуваннями визначається як гендерно-невідповідна, а та, яка їм відповідає – гендерно-нормативна. Кожне суспільство відповідно до своїх цінностей встановлює та пред'являє нормативні правила й очікування «правильної» чоловічої чи жіночої поведінки [9, с. 60]. Саме гендерна роль приписує певний набір поведінкових стандартів і зразків, яким повинен слідувати той чи інший індивід, в залежності від його біологічної статі.

І. Гофман розглядав гендерну поведінку через призму соціальної взаємодії. Засоби, які використовуються людьми для вираження приналежності до статі, він називав формальними конвенціональними актами. Вони побудовані за принципом «затвердження – реакція» і сприяють збереженню і відтворенню норм повсякденної інтеракції [5, с. 22]. Узагальнені знання про специфіку гендерної ролі, емоційне ставлення до моделей та форм поведінки та готовність до демонстрації конкретної поведінки поєднуються у феномені гендерних

настанов. З їх допомогою людина у будь-якій ситуації поводить себе або сприймає іншу людину відповідно до своєї статі та існуючих у даній культурі норм [10]. В структурі гендерних настанов виділяють 3 компоненти: когнітивний, афективний та конативний (поведінковий) [10, с. 88]. Таким чином, гендерні стосунки значною мірою детерміновані гендерними настановами, які являють собою своєрідний гештальт, продукт соціалізації.

Метою нашого дослідження є вивчення та опис психологічних особливостей гендерної поведінки підлітків та визначення переважаючих форм гендерних настанов відносно протилежної статі.

Для реалізації поставленої мети, було сформульовано такі завдання:

1. Виявити структурні особливості взаємовідношення параметрів маскулінності та фемінінності в структурі статево-рольової сфери особистості підлітків.
2. Охарактеризувати особливості гендерних настанов в осіб раннього підліткового віку.
3. Дослідити зв'язок між статево-рольовими особливостями досліджуваних та типом їх гендерних настанов відносно до протилежної статі.

Відповідно до поставлених задач було використано наступні методики: структурна статеворольова шкала О. С. Кочаряна та Є. В. Фролової [8], п'ята шкала стандартизованого багатофакторного методу дослідження особистості «СМИЛ» (у модифікації Л. М. Собчик) [12] та проєктивна методика «Малюнок чоловіка та жінки» в модифікації Н. М. Романової [8].

Для підрахунку отриманих результатів застосовувались методи статистичної обробки даних: описові статистики, кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона та коефіцієнт Спірмена, коефіцієнт сумісного розподілу частот «Phi» для аналізу бінарних даних). Обчислення даних проводилося за допомогою аналітико-статистичного програмного комплексу IBM SPSS Statistics 23.

Виходячи з поставлених завдань, нами було сформовано вибірку учасників дослідження з 68 осіб віком від 12 до 14 років серед учнів 7-8 класів спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів № 247 м. Києва та учнів 7-го класу спеціалізованої школи № 216 м. Києва. В цілому у вибірку увійшли 30 дівчат та 38 хлопців.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі емпіричного дослідження, з метою узагальнення зібраних даних за структурною статеворольовою шкалою та шкалою маскулінність-фемінінність методики «СМИЛ» було проаналізовано результати описових статистик для групи хлопців та групи дівчат.

Результати описових статистик за статеворольовою шкалою. Для групи хлопців показники середнього та медіани стосовно фемінінності (78,1 та 77,5 відповідно) та маскулінності (80 та 77 відповідно) свідчать про переважання маскулінних рис характеру. Подібні результати було отримано на вибірці дівчат, де показники середнього та медіани стосовно фемінінності (69,26 та 69 відповідно) та маскулінності (78,5 та 79,5 відповідно) мали досить значні відмінності. Враховуючи це, робимо висновок про високий рівень маскулінності у групі респондентів за результатами даної методики.

Результати описових статистик за шкалою «маскулінність-фемінінність» («СМИЛ»). Згідно нормативних показників, запропонованих авторами методики, результати, що виходять за межі 50 балів, свідчать про вираженість того гендеру, який є протилежним до

біологічної статі індивіда. Отримані значення середнього та медіани для хлопців (54,24 і 53,08 відповідно) та для дівчат (39,15 і 37,79 відповідно) показали, що як для групи дівчат, так і для групи хлопців характерним є переважання фемінінних рис особистості.

Така різниця у результатах за даними методиками може бути зумовленою їх методологічною специфікою. Оскільки статевої шкали базується на методі самооцінювання, можна стверджувати, що дівчата раннього підліткового віку прагнуть до маскулінізації та прояву традиційно чоловічих якостей.

Наступним кроком було визначення моделі структурної організації статевої сфери особистості шляхом застосування коефіцієнту кореляції Спірмена між шкалами маскулінності та фемінінності статевої шкали. Так, як у групі хлопців, так і в групі дівчат андрогінна модель має значну відсоткову перевагу (94,7% та 93,3% відповідно) над континуально-альтернативною моделлю (5,3% та 6,7% відповідно). На основі проведеного кореляційного аналізу було встановлено переважання андрогінної моделі статевої сфери особистості підлітків.

Другий етап емпіричного дослідження передбачав аналіз та інтерпретацію результатів тесту «Малюнок чоловіка та жінки». При аналізі малюнків учасників дослідження на виявлення гендерних настанов особлива увага приділялась таким параметрам як: деталізація та адекватне зображення обох статей, відстань між зображуваними, поза, позиція відносно один одного, спрямування погляду, міміка, характер діяльності фігур, емоційне забарвлення. Таким чином, кожен малюнок репрезентував одну з 6 виділених авторами методики гендерних настанов: опора, ізоляція, співробітництво, агресія, тяжіння, індиферентність, незалежність. Відсоткові показники вираженості кожної з настанов для дівчат та хлопців наведено в табл. 1.

Так, згідно з отриманими результатами, серед дівчат раннього підліткового віку найбільш вираженими є настанови на незалежність (33,3%) та тяжіння (26,7%). Для хлопців того ж віку – настанови на індиферентність (23,7%) та опору (21,1%).

Таблиця 1.

Відсоткові показники вираженості гендерних настанов

		Дівчата		Хлопці	
		Частота	Відсотки	Частота	Відсотки
Валідні	агресія	1	3,3	4	10,5
	ізоляція	4	13,3	5	13,2
	індиферентність	4	13,3	9	23,7
	незалежність	10	33,3	4	10,5
	опора	3	10,0	8	21,1
	співпраця	0	0	5	13,2
	тяжіння	8	26,7	3	7,9
	Всього	30	100,0	38	100,0

Також, нами було виділено 4 додаткові показники, які відображають особливості гендерної ідентифікації, вказують на зрілість уявлень про стать, наявність тривожності та

агресії у ставленні до себе, свого тіла та до особи протилежної статі. Ознаками для визначення даних особливостей стали наступні: перевага статі, наявність відмінностей між статями, агресія та наявність закреслень, штриховки.

Результати аналізу для групи дівчат засвідчили, що на 76,7% малюнків досліджуваних можна спостерігати явні відмінності у змалюванні статей, що говорить про зрілість уявлень про стать у більшості дівчат. На 90% малюнків відсутні ознаки агресії, при цьому 10% малюнків відображають явну агресивну позицію чоловічої особи відносно жіночої. 26,7% учасниць вибірки надали перевагу чоловічій статі при виконанні завдання (на що вказує висока деталізація, акуратність та порядок змалювання), але більшість дівчат все ж акцентували увагу на зображеннях жінок (36,7%) або обох героїв малюнку (36,7%). Такі результати свідчать про сформованість гендерної ідентифікації у більшості учасників жіночої вибірки. Також, було помічено закреслення, які говорять про тривожність, неприйняття власного тіла (3,3%) або обличчя (3,3%).

За цією ж схемою нами було проаналізовано малюнки учасників чоловічої статі. Так, 60,5% досліджуваних при виконанні завдання не віддали явної переваги жодній зі статей, а 28,9% більше уваги приділили змалюванню особи чоловіка. Такі результати свідчать про сформованість гендерної ідентифікації у більшості учасників чоловічої вибірки. Статеві відмінності між зображеними особами наявні на 47,4% малюнків, що говорить про певну незрілість уявлень про стать більш ніж у половини хлопців. На 65,8% малюнків не помічено ознак агресії, при цьому 34,5% учасників зобразили агресивні стосунки між героями, в яких суб'єктом агресивної поведінки виступають чоловіки (15,8%), жінки (15,8%) або агресія є взаємною (2,6%). Закреслення та штриховка на малюнках присутні у 18,4% випадків. Так, тривожність, сором, неприйняття або заперечення ознак власного тіла або обличчя характерна для 13,2% хлопців; таке ж ставлення до тіла протилежної статі показали 10,5% учасників.

На третьому етапі емпіричного дослідження нами було проведено кореляційний аналіз показників за методиками «СМИЛ» та «Малюнок чоловіка та жінки». Оскільки проєктивна методика не передбачає числового вираження змінних, для проведення кореляційного аналізу бінарних даних було застосовано коефіцієнт сумісного розподілу частот «Phi». Для зручності роботи, результати за методикою «СМИЛ» також було перетворено у формат бінарних показників. Таким чином, бали, які перевищують нормативний поріг у 50 балів, було позначено як вираженість маскулітності (позначка «1») або вираженість фемінітності (позначка «2») залежно від статі кожного учасника дослідження. Виділені гендерні настанови позначались як «1» - виражені та «2» - невиражені.

Для вибірки хлопців було встановлено, що показник за шкалою фемінітності-маскулітності має значущі зворотні кореляційні зв'язки з настановою «співпраця» (коефіцієнт кореляції $\Phi = -0,336$, на рівні значущості $p < 0,05$). Дані результати можуть вказувати на схильність хлопців встановлювати ділові зв'язки з дівчатами та залучатись до спільної з ними діяльності. В той же час, у вибірці дівчат не було виявлено значущих кореляційних зв'язків між даними показниками. Більше того, у вибірці дівчат настанова «співпраця» не була присутня на жодному з малюнків.

Отже, в результаті якісного та кількісного аналізу зібраних даних можна стверджувати, що між гендером та гендерними настановами осіб раннього підліткового віку існують

значущі кореляційні зв'язки. Тобто, гендер особистості має вплив на характер та вираженість гендерних настанов відносно протилежної статі.

Висновки.

1. У результаті проведеного дослідження було виявлено структурні особливості взаємовідношення параметрів маскулінності та фемінінності в структурі статево-рольової сфери особистості підлітків. Встановлено, що серед учасників обох статей переважає андрогінна модель організації статево-рольової сфери особистості. При цьому, згідно з результатами, отриманими із використанням статево-рольової шкали О. С. Кочаряна та Є. В. Фролової, у вибірці хлопців переважають маскуліні риси характеру. Ці результати підтвердили дані за шкалою маскулінності-фемінінності методики «СМИЛ». У вибірці дівчат за статево-рольовою шкалою спостерігаємо переважання маскуліних рис характеру, хоча дані «СМИЛ» вказують на протилежні тенденції.

2. Виявлено певні особливості гендерних настанов осіб раннього підліткового віку. У вибірці дівчат переважають гендерні настанови на незалежність та тяжіння, на жодному з малюнків не було представлено настанови на співпрацю. У вибірці хлопців основними виявились настанови на індиферентність та опору.

3. В ході роботи було встановлено зв'язок між статево-рольовими особливостями досліджуваних та типом їх гендерних настанов відносно до протилежної статі. Даний висновок підтверджується наявністю значущих зворотніх кореляційних зв'язків між шкалами маскулінності-фемінінності та настановою «співпраця» на вибірці хлопців. Звертає на себе увагу і той факт, що, хоча кореляційних зв'язків між настановами та гендером у жіночій вибірці виявлено не було, все ж настанова на «співпрацю» на малюнках дівчат зовсім відсутня. Тобто, вираженість фемінінних рис особистості може характеризуватися тенденціями до індивідуалізації, самостійності та певної відстороненості у процесі діяльності.

Перспективними напрямками подальших досліджень даної проблематики є встановлення загальних факторів формування маскулінізованих форм поведінки сучасних дівчат-підлітків, а також проведення аналогічного дослідження з даними учасниками у період їх юності. Лонгітюдне дослідження дасть змогу оцінити зміни, які з часом відбуваються у статево-рольовій сфері юних осіб.

Список літератури

1. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учебное пособие/ Татьяна Владимировна Бендас. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
2. Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / [М. Маєрчик, Л. Малес, Т. Марценюк, О. Плахотнік, О. Приходько, О. Синчак, С. Шимко] ; під ред. М. Маєрчик. – К.: Критика, 2017. – 217 с.
3. Гофман И. Гендерный дисплей // Введение в гендерные исследования. Часть 2: Хрестоматия / Под ред. С.В. Жеребкина. – СПб.: Алетейя, 2001. – с. 306-335.
4. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация / Д. Дилео. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 272 с. – (Психологический практикум: тесты).
5. Жеребкина И.А. Введение в гендерные исследования. Часть 1. Учебное пособие / И.А. Жеребкина. – Харьков: ХЦГИ, 2001. — 708 с.

6. Ильин Е.П. Пол и гендер / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.
7. Исмиханов М. М. Особенности полоролевых отношений подростков / М. М. Исмиханов // Студенческий научный форум. – 2015. – 5 с.
8. Кочарян А.С., Жидко М.Е., Терещенко Н.Н., Фролова Е.В. Полоролевая психология: коллективная монография / А.С. Кочарян, М.Е. Жидко, Н.Н. Терещенко, Е.В. Фролова. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. – 236 с.
9. Крукс Р., Баур К. Сексуальность / Роберт Крукс, Карла Баур. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2005. – 480 с.
10. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. Справочник практического психолога. / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2006. – 928 с.
11. Полоролевая психология: коллективная монография / [А. С. Кочарян, М. Е. Жидко, Н. Н. Терещенко, Е. В. Фролова] : под ред. Доктора психологических наук, профессора А.С. Кочаряна. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. – 236 с.
12. Собчик Л.Н. СМЛЛ. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности / Л.Н. Собчик. – СПб.: Речь, 2003. – 219 с.
13. Helgeson, V. S. The psychology of gender / Vicki S. Helgeson. – Pittsburgh, PA: Carnegie Mellon University, 1999. – 632 p.

References

1. Bendas T. V. Gendernaja psihologija: Uchebnoe posobie/ Tat'jana Vladimirovna Bendas. – SPb.: Piter, 2006. – 431 s.
2. Gender dlja medij: pidruchnik iz gendernoї teorii dlja zhurnalistiki ta inshih sociogumanitarnih special'nostej / [M. Maerchik, L. Males, T. Marcenjuk, O. Plahotnik, O. Prihod'ko, O. Sinchak, S. Shimko] ; pid red. M. Maerchik. – K.: Kritika, 2017. – 217 s.
3. Gofman I. Gendernyj displej // Vvedenie v gendernye issledovanija. Chast' 2: Hrestomatija / Pod red. S.V. Zherebkina. – SPb.: Aletejja, 2001. – s. 306-335.
4. Dileo D. Detskij risunok: diagnostika i interpretacija / D. Dileo. – M.: JeKSMO-Press, 2001. – 272 s. – (Psihologicheskij praktikum: testy).
5. Zherebkina I.A. Vvedenie v gendernye issledovanija. Chast' 1. Uchebnoe posobie / I.A. Zherebkina. – Har'kov: HCGI, 2001. — 708 s.
6. Il'in E.P. Pol i gender / E.P. Il'in. – SPb.: Piter, 2010. – 688 s.
7. Ismihanov M. M. Osobennosti polorolevyih otnoshenij podrostkov / M. M. Ismihanov // Studencheskij nauchnyj forum. – 2015. – 5 s.
8. Kocharjan A. S., Zhidko M. E., Tereshhenko N. N., Frolova E. V. Polorolevaja psihologija: kollektivnaja monografija / A. S. Kocharjan, M. E. Zhidko, N. N. Tereshhenko, E. V. Frolova. – H.: HNU imeni V. N. Karazina, 2015. – 236 s.
9. Kruks R., Baur K. Seksual'nost' / Robert Kruks, Karla Baur. – SPb.: Prajm-Evroznak, 2005. – 480 s.
10. Malkina-Pyh I.G. Gendernaja terapija. Spravochnik prakticheskogo psihologa. / I. G. Malkina-Pyh. – M.: Jeksmo, 2006. – 928 s.
11. Polorolevaja psihologija: kollektivnaja monografija / [A. S. Kocharjan, M. E. Zhidko, N. N. Tereshhenko, E. V. Frolova] : pod red. Doktora psihologicheskikh nauk, professora A.S. Kocharjana. – H.: HNU imeni V.N. Karazina, 2015. – 236 p.

12. Sobchik L. N. SMIL. Standartizirovannye mnogofaktornyj metod issledovanija lichnosti / L. N. Sobchik. – SPb.: Rech', 2003. – 219 p.

13. Helgeson, V. S. The psychology of gender / Vicki S. Helgeson. – Pittsburgh, PA: Carnegie Mellon University, 1999. – 632 p.

Надійшла до редакції 27.07.2017
